

Bulleteng nummer 6

Vold mot barn- skader

Prosjektet "Barn som lever med vold i familien"



VOLD MOT BARN – STUDIER AV SKADEVIRKNINGENE

INNLEDNING

Hva ser forskerne?

Til denne innledningen, som er en vurdering av kunnskapen om skadevirkningene av vold i familien, har jeg valgt å kommentere på noen for meg viktige momenter. Det første momentet kan formuleres som ”du finner det du ser etter”. Da tenker jeg rent konkret på de skadevirkningene vi får listet opp i forskningsrapportene når det gjelder negative ettervirkninger av direkte vold og det å være vitne til vold i familien gjennom oppveksten. De mentale skadevirkningene som blir summert opp for oss, beror på hvor de har festet blikket de som har sett. Det vi derfor må se nøye på er de metoder, og de teoretiske vinklinger forskerne har valgt. Når de for eksempel har valgt å se om det er forskjeller i internalisering, det vil si angst og depresjon, og eksternalisering, det vil si utagering og aggresjon, hos de utsatte, sammenlignet med kontrollgruppen, må de finne måleinstrumenter og enkle metoder for å kartlegge og gradere det de legger i disse teoretiske begrepene. Deretter må de velge ut hvem som skal bli eksponert for de utvalgte metodene. Dessuten må de på forhånd ha definert ganske snevert og presis det som metodene måler som rettferdiggjør at vi kaller dem ved disse navn. Det betyr ikke på noen måte at jeg er mot rigorøs forskning, ei heller at man skal ha et slikt utgangspunkt som nevnt ovenfor. Det jeg vil fram til er at vi hele tiden må søke kunnskap om, og stille oss åpne for hva andre har sett med andre utgangspunkt. De store, og viktige metaundersøkelsene, som har sammenholdt resultatene fra mange gode og nøye kontrollerte studier, konkluderer med det de kaller effektstørrelse. Det vil si et tall for styrken i sammenhengen mellom grader av utsatthet for vold og påfølgende skader og symptomer. De sier ikke noe om at barndommen var et sammenhengende mareritt, at skolegangen ble lagt i ruiner, og at rus og selvskading nå er deres eneste trøst. For å få dette perspektivet må vi gå til beretningen fra dem som har møtt, sett og hørt dem over tid.

Møtet med barna

Personlig synes jeg at kasushistorier og kliniske erfaringer er like nødvendige for å gripe feltet. Det jeg prøver å få fram kan best uttrykkes med hva jeg har tenkt når jeg med all forskningen i hodet har hatt de utsatte barna foran meg, enten det var på krisesenteret eller i

våre barnegrupper. Jeg har sittet ansikt til ansikt med den gutten som gir assosiasjoner til ”middels effektstørrelse” i forskningsrapportene. Det vil si at han antagelig er midt på treet i sin grad av eksternalisering, det vil si hans uro, utagering og aggresjon. Samtidig ser jeg selv og får det bekreftet av fosterforeldrene at 11-åringens adferd gjennomsyrrer hverdagen. Resultatet er at skolen ”har fått nok” og nærmest gitt ham opp, det gjorde også barnehagen i sin tid, og ett tidligere fosterforeldrepar fikk også nok. De fleste kameratene har forlatt ham for lengst, det begynte de med i barnehagen. Fotballtreneren har sagt at de ikke kan ha gærninger som ikke tåler å tape med på laget. Konsentrasjonsproblemene florerer, natten er urolig, Playstation er fosterforeldrenes friminutt. Midt oppe i det hele er han middels forstyrret, for du kan oppleve mange og gode sekvenser med ham, men det ”verste” kommer igjen og igjen og overskygger alt annet. Når jeg tenker at framtiden skapes nå, forstår jeg at han ved en oppfølging under en langtidsundersøkelse som 18-åring antagelig har en ubotelig tapskonto om ikke alle krefter blir satt inn nå. Vi kan få en ”effektforstørrelse” opp mot maksimum med betegnelsen overdose.

Ved siden av ham i gruppen sitter en 12 år gammel jente som jeg nesten ikke har sett ansiktet på fordi hun bruker sitt lange hår som gardin. Når ansiktet kommer til syne er det uttrykksløst, tomt og trist. Hun scorer antagelig middels på internalisering, men hennes deprimerthet og angstprofil gjør henne til et glassberg som alle rutsjer ned ad når de forsøker å komme i kontakt med henne. Hennes alenemor kan fortelle at hun får gode karakterer på alt skriftlig, men har store problemer med muntlig. Hun er uten venner i klassen og nabolaget fordi de fleste ikke har hørt henne si noe. Hun elsker sine småsøsken som har en annen far enn hennes, men de kan ikke la henne være alene med dem fordi hun tåler ikke deres trygge freidighet. Om hun blir forsket på som 18-åring er det dessverre stor sannsynlighet for at hun har beveget seg fra middels effekt av vold i hjemmet til høyt gradert. Jeg bøyer meg over tegningen til 14-åringen som skulle beskrive sitt siste mareritt. På tegningen spiller mamma og pappa tennis med en granat som ikke må falle ned. Og på granaten kunne han gjenkjenne sitt eget ansikt. Han oppfører seg stort sett eksemplarisk, han gjør det bra på skolen og kunne antagelig ha status som datanerdt. Men han er likevel ganske isolert fordi angsten holder ham borte fra de fleste sosiale situasjoner, blant annet fritids- og idrettsliv. Han kunne godt representere lav effektstørrelse, særlig fordi den hemmende angsten er ritualisert bort slik at den ikke synes i dagliglivet fordi han ikke vekker eller utfordrer den. Jeg startet dette avsnittet med ”du finner det du ser etter” og kan bare avslutte med at det finnes så få skadestudier av 17-18-åringer at vi ikke har fått regnet ut effektstørrelsen på dem ennå. Men vi vet hva vi har sett.

Barndommens egenverdi

Den andre påminningen jeg vil understreke er at barn skal ha det bra og beskyttes av oss fordi de er barn, og fordi vi er voksne. Fordi hensikten med å bli voksen er at vi skal beskytte barn. Barndommen har sin egenverdi, og den gode barndom lar seg beskrive langt bortenfor rammen av det vi finner for betegnelsen lave skadevirkninger. Problemstillingen satt på spissen er om hvor mye vi tolererer at barn lider dersom de ikke tar påviselig skade av det. I langt større grad enn forskningen har lovgivningen, og da tenker jeg først og fremst på Barnekonvensjonen, løftet retten til beskyttelse og utvikling gjennom barndommen som et ufravikelig voksenansvar som har en verdi i seg selv. Det viktigste argumentet for å beskytte barn mot vold i barndommen er ikke at de skal slippe å lide som 50-åringer. Vi skal gi dem livspolisen nå, det vil si all den trygghet og beskyttelse de trenger for en god utvikling. Det jeg vil minne om er at vi som arbeider for barn må utrettelig søke den beste forskningen som kan hjelpe oss til å bedre hjelpen. Det vil si å gi bedre og mer virksom hjelp til dem som har det verst. Da er jeg av den oppfatning at det er viktig at idealet om det å være evidensbasert, ikke må hindre oss i å være proaktive. Det vil si at vi må våge å se, og vi må våge å handle før virkeligheten er blitt statistikk og effektstørrelser. Dette betyr ikke at kunnskapen om dårlig voksenliv etter voldseksponert barndom er uviktig.

I denne sammenhengen har det for meg vært interessant å lese om "bølgen" for bedre beskyttelse av barndommen som startet i Liverpool på 1890-tallet og bredte seg videre til å gjelde hele England og deretter bredte den seg utenfor Englands grenser. De kalte seg foreningen for å beskytte barn mot grusomheter. Dette skjedde altså før barnepsykologiens tidsalder, det vil si før vi hadde en vitenskapelig basert kunnskapsbase om skadevirkningene av vold mot barn. Det viser seg imidlertid at det eksisterte en umiddelbar forståelse for at grusomheten i barndommen fikk konsekvenser. Historikere som har studert framveksten av denne bevegelsen, og spesielt forsøkt å finne svaret på hvorfor den slo så kraftig an, har landet på at de moderne nasjonsbyggerne erkjente at de, for å nå sine mål, måtte redusere antallet av alkoholisererte, skadde, mentalt syke og kriminelle. Intuitivt skjønnte de at bedringen og beskyttelsen av barndommen var et virksomt middel for å få en godt fungerende voksen befolkning. Det er lett å tro på denne forklaringen, og jeg må jo si at det gjør jeg selv, samtidig tenker jeg at empati med barn som lider ble formidlet gjennom litteratur både for barn og voksne i denne tiden. Grunnen til at jeg trekker fram disse historiske perspektivene er for å minne om at vi ikke transporterer vår empati med barn som lider til bekymring for 50-åringer som er blitt syke av barndommen og kommer til å koste milliarder på helsebudsjettet.

Påminningen dreier seg om at begge perspektiver er viktige, men det ene må ikke skyve ut det andre.

Det store bildet

For det tredje vil jeg trekke inn det store internasjonale engasjementet for å stoppe vold mot barn. FNs tidligere generalsekretær, Kofi Annan, har ved to anledninger satt i gang store internasjonale studier av vold mot barn. Det første initiativet dreide seg om "Children and War" - barn i krig, og det ble ledet av Graca Machel. Studiet resulterte i en omfattende rapport (Machel 2001) og opprettelse av en spesiell rapportør med kontor i FN-bygningen. Formålet med dette kontoret var at de skulle følge med i realiseringen av de råd de ga til de ulike landene, inkludert giverlandenes ansvar for å bedre livet for krigsrammede barn, for deretter å rapportere dette direkte til generalsekretæren. Det neste initiativet fra generalsekretæren fikk betegnelsen "Violence against Children" – vold mot barn. Siden det store temaet 'barn i krig' allerede var dekket, ble vold i hjemmet et helt sentralt tema i den nye rapporten. Arbeidet startet i 2003 under ledelse av den brasilianske professoren Sérgio Paulo Pinheiro, og rapporten ble levert til alle landene som er medlem av FN. Det skjedde i november 2006. Den finnes på nettet i sin helhet og i oppsummerende varianter under betegnelsen "The UN Study on Violence against Children." Etter at rapporten har vært ute til drøftelse i medlemslandene, er det blitt bestemt at FNs generalsekretær også for dette tema skal få en egen rapportør med sekretariat i FN-bygningen.. Kontoret er under etablering nå i 2009, og tidligere leder av UNICEF sitt dokumentasjonssenter "Innocenti" i Firenze, Marta Santos Pais er satt til å lede dette. Vårt prosjekt "Barn som lever med vold i familien" fikk stor oppmerksomhet i forbindelse med den internasjonale rapporten, og Senter for Krisepsykologi og Alternativ til Vold møtte professor Pinheiro i regi av Barne- og likestillingsdepartementet.

I sitt forord til rapporten skriver Kofi Annan: "Konsekvensene av vold i barndommen kan være helt ødeleggende. Først av alt kan det medføre tidlig død. Men selv om barnet overlever, må det leve med forferdelige fysiske og psykiske arr. I virkeligheten skader ikke volden bare barnas helse, men også deres evne til å lære og til å vokse opp, og bli voksne som kan skape sunne familier og samfunn." Tilslutt i forordet sier han at det aldri finnes noen unnskyldning for vold mot barn, men den kan faktisk forebygges og forhindres!

UNICEF, som har et eget dokumentasjonssenter i Firenze, Innocenti, har spilt en stor rolle i arbeidet med rapporten og har også en hovedoppgave i oppfølgingen sammen med det nye

sekretariatet i FN. I dette arbeidet står Barnekonvensjonen helt sentralt og de har utarbeidet flere dokumenter hvor de refererer til de mest sentrale artiklene som dreier seg om vold mot barn. Vi vil nevne noen av dem her, samtidig som vi understreker at Barnekonvensjon er innarbeidet i norsk lovgivning siden oktober 2003. Det har selvsagt styrket dens aktualitet, ikke minst som retningsgiver for å forebygge og for å stoppe vold mot barn i alle sammenhenger. Artikkel 1 i Konvensjonen om Barnets Rettigheter lanserer formuleringen ”til barnets beste” som det overordnede prinsipp i alle sammenhenger hvor voksenbeskyttelse og samfunnsinteresser kommer i konflikt med barnets rettigheter. Da har barnet forkjøringsrett. I vår sammenheng vil vi nevne at det blir understreket at vold mot barn, for eksempel fysisk straff, aldri kan bli rettferdiggjort med at det er til barnets beste. I artikkel 2 som handler om diskriminering blir det samtidig sagt at landene plikter å hindre alle former for straff av barn som henger sammen med foreldrestatus, foreldres aktiviteter eller handlinger. Artikkel 12 har formuleringer om at barn har rett til å bli hørt. I vår sammenheng er det viktig å tenke på at det gjelder rett til å rapportere om uakseptable påkjenninger enten det er i hjem, fosterhjem eller skole.

Den viktigste artikkelen for vårt formål er nr. 19 som i sin helhet dreier seg om vår plikt til å beskytte barnet mot alle former for vold og overgrep i eller utenfor familien. I artikkelen nevnes spesielt fysisk og mental vold, forsømmelse, utnyttelse og seksuelle overgrep. Artikkel 27 og 37 er også viktige for oss. Den førstnevnte av disse inneholder formuleringer om barns rett til en god oppvekststandard for så vel moralsk som fysisk og psykisk utvikling. Artikkel 37 handler om beskyttelse mot ”grusom, umenneskelig og nedverdiggende behandling eller straff.”

Det bør også nevnes, spesielt i vår sammenheng, at det er påpekt brist i Barnekonvensjonen fordi den hele tiden understreker ”begge foreldrene” – artiklene 5, 9 og 18 – uten å ta inn at de kan utøve meget forskjellig foreldrepraksis; det vil si at den ene kan være skadelig for barnet. I denne sammenheng har det vært britiske avisoppslag om mødre som har rømt til Kriesenteret er blitt dømt for kidnapping. Det er også de som mener at artikkel 16 i Barnekonvensjonen og artikkel 8 i Menneskerettighetene (EMK) beskytter privatlivet på bekostning av barnas sak.

Som organisasjon har UNICEF også et unikt ansvar for oppfølgingen av Barnekonvensjonen. Det vi kunne kalle overvåkingen av Barnekonvensjonen er organisert som et sekretariat som

har tilgang til 18 internasjonale, utvalgte eksperter på barn og barns rettigheter. Disse skal sammen vurdere og eventuelt kritisere de rapportene om barns vilkår som FNs medlemsland er pliktige til å levere til dem hvert femte år. Dette sekretariatet har også egne temadager som resulterer i anbefalinger som sendes direkte til regjeringen i alle medlemslandene. Etter en av disse temadagene som handlet om vold mot barn i hjem og skole, anbefaler de blant annet at skolen skal gi elevene undervisning og informasjon om temaet vold i hjemmet og vold på skolen med utgangspunkt i Barnekonvensjonen. Videre understreker de spesielt betydningen av at man lager systemer for å oppdage og følge med (monitoring). I denne sammenheng nevner de også egne program for hjemmebesøk. Komiteen krever spesiell oppmerksomhet på at ofre for vold i hjem eller skole blir fulgt opp, det vil si både terapeutisk og pedagogisk, slik at de kommer seg igjen (recovery).

VOLD I FAMILIEN SKADER BARNA

Mye av den forskningen som vi må støtte oss til når det gjelder skadene av vold mot barn har ikke laget noe skille mellom barnemishandling, for eksempel med mor i hovedrollen, og vold mot barn, og det at barn er vitne til vold i hjemmet, for eksempel med far som utøver. Jeg vil derfor belyse skadevirkninger uavhengig av slike skiller. Det henger først og fremst sammen med at svært mange studier først og fremst refererer til påkjenningens art i en kontekst av barnets alder og utviklingstrinn. En annen grunn til at skillet ikke blir fruktbart er at et stort antall voksne utøvere av vold mot barn også påfører direkte vold på barna. Selv om det er varierende tall, ligger de fleste estimer på omkring 50 %. Viktigst for barna er at ingen av delene finner sted. Studier av voldens skadevirkninger på barn hvor man har sett på forskjellen på det å være vitne til vold med og uten egen eksponering vil bli referert.

En påkjenning kommer sjelden alene

Det er viktig når forskningen rapporterer at en påkjenning i barndommen sjelden kommer alene. Det vil si at en betydelig prosent av de barna som er rammet av vold og mishandling også er i risikozonen for andre negative handlinger og miljøbetingelser. Det kan blant annet ha sammenheng med at et dårlig og negativt oppvekstmiljø mangler vesentlige beskyttelsesfaktorer slik at barnet eksponeres for en rekke traumer og andre skadelige oppvekstfaktorer i tillegg til at de blir utsatt for vold. Metodisk sett blir det vanskelig å skille ut spesifikke, enkeltstående årsaksfaktorer fordi de alle virker sammen (Felitti et. al. 1998, Appell & Holden, 1998). Det som blir viktig er å kartlegge for mer enn den ene man i øyeblikket er opptatt av. I denne sammenheng vil jeg nevne at det har kommet mye kritikk av

manglende kartlegging av andre påkjenninger i barndommen i tillegg når man har valgt vold eller overgrep som hovedsak. Nye begreper som poly-viktimisering (PV - Poly-Victimization) og multippel barnemishandling (CMM – Childhood Multiple Maltreatment) er blitt lanserte for å minne om dette (Finkelhor et. al. 2007).

Jeg vil her bare nevne to viktige momenter fra denne kritiske forskningen som pålegger oss å kartlegge alle vesentlige påkjenninger i den barndommen vi studerer for å bli bedre hjelpere. For det første viser forskerne på en overbevisende måte at ikke kartlagte påkjenninger kan bidra til å forklare, dersom de blir kartlagt, skadeprofilen hos den rammede. Vi gir dem rett og slett for dårlig hjelp dersom vi bare er opptatt av det ene overgrepet. Det andre momentet jeg har merket meg er at eksponeringen av påkjenninger på flere arenaer skader personen dypere og mer omfattende enn repeterte overgrep i samme kontekst. Dersom den unge som er blitt misbrukt i familien senere blir voldtatt i kameratmiljøet og samtidig har en lang historie som mobbeoffer, er det flere utviklingspotensialer som er blitt lagt i ruiner enn det som skyldes enkeltovergrep. De kritiske forskerne nevner spesifikt et knust selvilde.

Det bør også nevnes her at det finnes studier, også longitudinelle, som har fulgt barn langt inn i voksenalder for å studere skadeeffektene av voldseksponering i familien, som rapporterer at mange blant disse barna klarer seg svært bra som voksne. Ikke bare har de gode jobber og er rimelig bra plassert i sosialhierarkiet, men de lever i en stabil og velfungerende familie med sine egne barn. De fleste studiene konkluderer imidlertid med at en majoritet av de voldseksponerte barna får ulike plager seinere i livet, og at en stor prosent blant dem har ikke funnet seg til rette verken i arbeidsliv eller familiesetting, de er tvert om å finne som gjengangere i psykiatrien eller som institusjonaliserte langtidspasienter. Svært mange blant langtidspasienter med de mest alvorlige diagnosene som schizofreni, depresjon eller kronisk angstnevrose, har en bakgrunn preget av vold, mishandling, forsømmelse og overgrep i barndommen (Felitti, 1998, Wolfe 2003, McGee, 2000, Hammersley & Read, 2006). I tillegg til disse dystre helsemessige skadene, kommer alle dem som tidlig havner i det asosiale miljøet og starter en kriminell løpebane med vold som kjennetegn.

VOLD MOT DE MINSTE BARNA

Skadene er mange

Når det gjelder forskning på vold i familien har man i en rekke studier fra 1980 til denne dag påvist negative effekter på barns emosjonelle og atferdsmessig funksjon, sosiale kompetanse,

skoleprestasjoner, hukommelse og andre kognitiv funksjoner samt psykopatologi og generelle helsevariabler. Negative ettervirkninger på disse variablene er blitt bekreftet av flere studier, og man har også satt det inn i en akseptabel ramme av teoretiske og kliniske forventninger. Blant teoretiske forventninger kan vi nevne skader på tilknytningssystemet, påfølgende skader på arbeidsmodellen barn utvikler for livet mellom mennesker, påfølgende skader på emosjonsreguleringslæringen som pågår for fullt disse første leveårene (Smith 2002). Når det gjelder kliniske antagelser og forventninger om skader hos barnet, dreier det seg om generelle motreaksjoner hos barnet på at det er blitt utsatt for en massiv bruk av negative virkemidler i barneoppdragelsen. Det vil si at de må leve med langvarige angst- og traumereaksjoner som følge av det de er blitt eksponert for av skadelig foreldrepraksis (Wolfe, 2003, Groves, 1999, Hammersley & Read, 2006). Flere sentrale forskere har konkludert med at eksponering for vold i familien er en ikke-spesifikk risikofaktor for utviklingsskader. Det vil si at de omtaler en prosess som påvirker utviklingen mot det de kaller multifinalitet, det vil si mangeartede utslag av den eller de negative påvirkningene på ulike utviklingsstadier (Wolfe, 1999). Det vil igjen si at de ser på barnemishandlingen som en del av skadelige kontekstfaktorer, for eksempel en negativ, straffende foreldrepraksis og traumeskapende bruk av vold som de sterkeste elementene. Dette påvirker selvsagt normalutviklingen og fører til upredikerbare men generelt sett negative konsekvenser både umiddelbart og i form av senskader (Davies, 2005, Grych et. al. 2000, Graham-Bermann & Hughes, 2003).

Småbarnalderen – den mest utsatte

I denne sammenheng vil vi i starten understreke betydningen av å få oversikt over skadepotensialene på de minste barna. Det er en klar konklusjon fra de undersøkelser som belyser eksponering og alder, det vil si det barna er blitt utsatt for direkte og indirekte, at hovedtyngden av både av barnemishandling og eksponering for partnervold, rammer barn under fem år. Den alvorligste barnemishandlingen som kan føre til tidlig død, er hyppigst for barn under ett år. Når det gjelder det vi samlet kunne kalle familievold, debuterer den ofte tidlig, for partnervoldens vedkommende er det ikke uvanlig at den starter allerede i første svangerskap. I en stor norsk undersøkelse svarte 4 % av kvinnene som hadde født barn at de ble utsatt for vold og mishandling i første svangerskap. (Haaland, Claussen & Schei, 2005). Det tidlige samspillet de første leveukene og månedene, som skal legge grunnlaget for en trygg tilknytning, blir svært forstyrret og destabilisert av at mor er traumatisert, lever med et høyt angst- og fryktnivå eller når mor er deprimert (Milligan, 2000)..

De første og store utviklingsoppgavene

Barnet møter livet med mange kapasiteter, men det er store oppgaver som ligger foran. Utviklingen i den nye verden utenfor livmoren starter med en gang. Dagens forskere har oppdaget at barn rekker tunge tilbake allerede i de aller første levedagene. Ti dager gammel ser man de første tegn på at forskjellen på natt- og dagaktiviteter påvirker dem og registreres. I denne sammenhengen dreier det seg om to systemer, barnets utviklingssystem og det voksne omsorgssystemet. Barnet i vekst og utvikling er fullstendig avhengig av og prisgitt tilgjengeligheten og funksjonen til det voksne omsorgssystemet for byggingen av mentale strukturer og formingen av positive linjer for livet foran. Vårt poeng er at vold i familien, spesielt vold mot den sentrale omsorgsgiver, er en trussel mot barnets utvikling primært fordi tilgjengeligheten og den enormt viktige utviklingsstøtten blir redusert eller rett og slett kollapser. Derfor vil vi vie trusselen mot det voksne omsorgssystemet spesiell oppmerksomhet mot slutten av dette avsnittet. Viser for øvrig til tankevekkende bulleteng av Ingunn Eriksen ved ATV (Eriksen, 2006).

Tidlig samspill

Fra detaljerte studier av interaksjon mellom deprimert mor og spedbarn vet vi at det ofte fører til et forstyrret samspill de første leveukene og månedene. Et forstyrret samspill mellom mor og barn er et samspill ute av kontekst, det lille barnet klarer ikke å finne system og forutsigbarhet og blir svært ofte et utilfreds barn som skriker mye. Et utilfreds og krevende barn er en stor påkjenning uansett, og den oppleves selvsagt enda tyngre for en deprimert i og med at muligheten for å bedre et allerede vaklende partnerforhold er redusert, for ikke å si minimal. Den tilknytningen til trygghetspersoner som manifesterer seg i 7-8-måneders alder, er tilsynekomsten av en medfødt biologisk plan felles for alle barn. Faktisk ble de første og grunnleggende tilknytningsstudier, som fortsatt er retningsgivende for vår forståelse, gjennomført i Uganda tidlig på 70-tallet (Ainsworth, 1973).

Tilknytningssystemet

Tilknytning er noe annet enn en beskrivelse av kontaktforholdet mellom barn og omsorgspersoner. Det er en regulering av forholdet mellom barnets medfødte forskertrang og eksplorering på den ene side, og behovet for trygghet og beskyttelse på den annen side. Det innebærer at barnet søker fysisk nærhet til utvalgte voksne. Utviklingspsykologene er ganske sikre på at den universelle debuten av tilknytningssystemet i god tid før barnet begynner å gå, har sammenheng med nettopp det. Barnet skal bære med seg sin egen trygghetsalarm som et

indre hinder for at de skal gå til de ville dyrene, utfor de store stupene eller havne usett på dypt vann. Tilknytningssystemet er en finstilt plan og barnet skaper ganske snart sitt eget hierarki av tilknytningspersoner, og mor er som regel nr 1. Det har ikke umiddelbart med kvalitet å gjøre, men mer med statistikk som barnet fører over den som oftest gir det trygghet og trøst, fordi hun er der mesteparten av tiden. Rangeringsorden kan raskt endres dersom det skjer langvarige endringer i praksis. I de fleste vanlige kjernefamilier er barnets far nr. 2, men kan altså avansere under pappapermisjon. Om nr.1 mor ikke er tilstede i situasjonen er far som regel den foretrukne i en fremmedsituasjon eller som den som kan holde rundt barnet og få utryggheten til å gå ned. Godt kjente besteforeldre og dagmammaer fungerer som tilknytningspersoner i situasjoner hvor foreldrene ikke er tilstede. (Smith, 2002).

Trygg og utrygg tilknytning

I de tidlige pionerstudiene oppdaget man at barnet på grunn av ytre omstendigheter kunne etablere enten en trygg tilknytning, ambivalent og til dels avvisende tilknytning, en direkte utrygg tilknytning, og sist og viktigst for vårt tema en desorganisert tilknytning hvor det ikke var system verken på personer eller situasjoner for trygghet og trøst. Selv om vi ikke kan peke ut barnemishandling og voldseksponering alene som uheldige for utviklingen av et trygt tilknytningssystem og årsaken til det utrygge eller desorganiserte, er sannsynligheten for dette så høy at det eneste fornuftige vi kan gjøre på dagens forskningsnivå er å betrakte det som et faktum og handle deretter. Dette så meget mer som tilknytningsforskningen sannsynliggjør at tidlige ekteskapskonflikter kan ha en direkte innflytelse på senere utrygg tilknytning. De er lite i tvil om den indirekte innflytelsen via redusering av stabiliteten i mors omsorgssystem. Når det så gjelder langtidsvirkningene av et destabilisert tilknytningssystem mangler vi fortsatt dokumentert forskning som kan gi et sikkert svar på om det er dette som gjør at utryggheten i barndommen kan plage dem og redusere deres livskvalitet hele livet, men igjen kan vi ikke gjøre noe bedre enn å ta det for gitt.

Arbeidsmodellen etableres

I disse første leveårene hvor hjernen kobles opp og forskerbarnet studerer og systematiserer fra livet mellom menneskene, etablerer det gradvis og langsomt sin arbeidsmodell for dette. Som ved en glideforskaling direkte ført fra det tidlige samspillet, videre gjennom formen som tilknytningen får, og nå framover til de store strukturene som vi beskriver som identitet, selvbylde, egenverdi, opplevd mental helse og livskvalitet. Jeg har sittet med mor og treåringer på krisesentre for kvinner de siste par årene i forbindelse med vårt prosjekt og sett at barnet

allerede er fiksert på å bedømme fare. Hørt på mor fortelle om alle situasjonene hvor barnet la seg under bordet i en krøll med hendene over hodet fordi nr.1 i trygghetshierarkiet var livredd og nr. 2 livsfarlig. Da har jeg tenkt at dette kan vi ikke leve med på det innsatsnivået vi har pr. i dag. I rapportene fra de som har arbeidet med disse barna i terapigrupper gjennom tiår (Roseby 2005), beskriver de fare-orienterte barn som hele tiden er på vakt, barn som har delt verden i to, det vil si ofre og overgripere, barn som lever med de uhyggelige resultatene av en desorganisert tilknytning og en totalt forstyrret arbeidsmodell for å begripe verden omkring seg. En verden hvor tilliten til voksne ligger i ruiner. De beskriver sitt arbeid som en langsom og møysommelig prosess for å bygge på nesten ingenting fordi det de ser er et plyndret indre.

Emosjonsregulering

Når det gjelder skadene barn kan bli påført under mishandling eller eksponering for vold vil jeg i tillegg til tidlig samspill og tilknytning nevne to spesielle områder. Det første er emosjonsregulering. Jeg har vært inne på det tidligere, men på grunn av den posisjonen dette temaområdet har fått i dagens utviklingspsykologi, er det nødvendig at vi vet hva det dreier seg om når det antagelig vil få en sentral plass i framtidig forskning. Emosjoner oppstår og reguleres og moduleres i kontekst. Det dreier seg om en meget komplisert og langvarig prosess som på kognitivt nevro-nivå består i å forbinde eldre, mer primitive deler av hjernen, blant annet og viktigst, kamp- og fluktsentrene, med en styrende språkhjerne.

Emosjonsregulering starter imidlertid lenge før språket og har nok en genetisk basis i nedarvede temperamentsstrukturer for eksempel langs dimensjonen høy-aktiv-utadrettet i den ene enden av skalaen og lav-aktiv-myk-sjenert i den andre.

Emosjonsregulering starter tidlig og er en viktig og langvarig læringsprosess. Konteksten er situasjon, intensitet og reaksjonsform fra voksne. Det er en sterk sammenheng mellom god emosjonsregulering og trygg tilknytning. Det er en komplisert og viktig læringsprosess som består i at medfødte emosjonelle uttrykk blir håndtert i forskjellige situasjoner langs dimensjon ubehag – behag. Emosjonsreguleringen er en intens læringsprosess gjennom hele førskolealderen og den formatteres i samspillet mellom det lille barnet og voksne omsorgspersoner. Forståelige, beroligende, signaler fra voksne som stemmeleie, smil, ”ikke farlig”, kombinert med fysisk kontakt er sentrale virke- og læremidler. Barn er tidlig meget erfaringsbaserte, og de blir trygge av å erfare at det den voksne forsikrer om i ulike situasjoner stort sett er til å stole på. Stemmen er viktig signalformidler sammen med ansiktsuttrykket. Små barn lærer seg også tidlig at voksen gestikulering kan formidle fare. En del systematiske

observasjoner tyder på at den er hakket viktigere enn ansiktsuttrykket. For vår sammenheng er det nok at vi tenker på så vel stemmebruk som ansiktsuttrykk når små barn er vitne til partnervold. I samme øyeblikk kan vi glede oss over at begrep som husbråk, hus som bråker, er gått ut på dato. Hos barna som er blitt eksponert ser vi en uheldig dobbelteffekt ved at de generelt blir mer aktivert av negative, ubehagelige emosjoner og at de utviser en mangelfull inhibisjon, det vil si kontroll, av de samme følelsene. Derfor blir barn som blir eksponert for sterkt sinne og aggresjon i hjemmet ofte mer aggressive, ikke ensidig på grunn av læring via modell effekten, men fordi selve kontrollstasjonen blir underbemannet.

Mors omsorgssystem

Det neste punktet jeg vil gi spesiell oppmerksomhet til, er et underkommunisert tema, nemlig voldens virkninger på mors eget omsorgssystem. I alt for stor grad har vi i familieførherligelsens navn tatt det for gitt at mor fungerer nærmest på topp uansett situasjonen for familien. Vi vet godt at det ikke stemmer, men later likevel som om det stemmer. Det er sterk forskningsevidens for at partnervold ødelegger mor-barn-dyaden på en svært alvorlig måte, og resultatet er problemer i samspill og tilknytning. Mors omsorgssystem er forbundet med barnets tilknytningssystem men det fungerer uavhengig av dette som en forhåndslagret tilgang for barnet. Foreldrerollen er vår mest emosjonelle og den lengst varende voksenrollen. Evnen til omsorg for barn er både hovedmålet for og den største bragd ved det å være voksen. Hovedbudskapet i vår sammenheng er at dette omsorgssystemet blir destabilisert av tidlige forstyrrelser i tilknytningen gjennom egen barndom, av traumatiske hendelser i familien, det vil si av fysisk vold, seksuelle overgrep, av det å være vitne til vold i familien. Alt dette kan knyttes til dysfunksjonell foreldrepraksis i neste generasjon. Når barnet skriker og er utilfreds kan det utløse reaksjoner av uholdbart ubehag hos en tidligere såret mor og resultere i så vel mishandling som forsømmelse. Barnemishandling og eksponering for partnervold er med andre ord en forbrytelse mot framtiden fordi barndommen varer hele livet fordi hjernen er den samme hele livet. Fra forskningen vet vi også at familien som system lider sterkt under partnervold. (Mullender et. al. 2003, Kitzman et. al. 2003, Jaffe et. al. 2003). Foreldresamarbeidet generelt bryter ofte sammen, og familien får et dårligere funksjonsnivå som vekststressurs for barnet (Appell & Holden, 1998, Levendosky & Graham-Bermann, 2001). Det mangler heller ikke på rapporter om overspill og det går begge veier: dersom far slår mor øker det faren for at mor slår barna, og omvendt: dersom mor utøver vold mot far, øker det hardheten i fars oppdragelse av barna. Dette samtidig som det er vist at opptil

halvparten av menn som utøver partnervold også slår barna selv om den volden generelt er mindre alvorlig enn den som utøves mot mor.

Alvorlig melding fra kognitiv nevrovitenskap

De siste tiår har det vært en sterk utvikling av et relativt nytt forskningsområde i stor grad basert på de nye metodene for å studere hjernens utvikling over tid uten at man på noen måte forstyrrer denne. Metoden har fått navnet fMRI (functional Magnetic Resonance Imaging – funksjonell, magnetisk resonans avbildning). I korthet går den ut på å måle blodtilstrømning til ulike hjerneavsnitt og hjernebaner, for derved å regne ut oksygenforbruket. Dette skjer under ulike stimuleringer, eksponeringer og oppgaver. Metoden gjør det mulig å studere aktivitet i ulike sentraler, samt nye oppkoblinger, det vil si utviklingen av barnehjernen over tid. I avbildningene kan man tydelig se konkrete konsekvenser av for eksempel tidlig barnemishandling. Det viktigste i denne sammenheng er begrepet *hjernens bruksavhengighet*, det vil si at vekst og utvikling gjennom barnealderen skjer i et samspill mellom genetiske program og erfaringer. Det vil igjen si at erfaringene bygger hjernen. En av pionerene på dette feltet, Bruce Perry (1996) hevder at det ikke finnes noe mer biologisk enn erfaringene. De over 100 milliarder av hjerneceller som babyen er født med har hver for seg potensialer for ca 15 000 oppkoblinger for kontakter med andre hjerneceller. Bare 15-20 % av oppkoblingene i barnehjernen er utført ved barnets fødsel, og når så mye gjenstår blir det hevdet at det i de første leveår lages ca 250 000 nye oppkoblinger i timen i barnets våkne tid. En god del av denne veksten og utviklingen er totalt avhengig av stimuleringer og erfaringer. Viktigst i denne sammenhengen er å nevne ”ledninger” som kobles opp for å produsere morsmålets lyder som senere skal bli til ordbok, grammatikk og mer og mer avansert språk. Uten stimuleringer og erfaringer, intet språk.

For vårt tema er utviklingen av trafikken og de konkrete trafikkårene mellom emosjonshjernen og språkhjernen av stor betydning fordi disse blant annet henger sammen med, og legger grunnlaget for, den viktige emosjonsreguleringen nevnt ovenfor. I denne sammenheng har forskningen på barnets medfødte stresssystem blitt satt inn i en alvorlig kontekst og begrepet *nevrotoksisk* er kommet for å bli. Det betyr i praksis at kontinuerlig aktivering av barnets stresssystem fører til utskillinger av stoffer (kortisol – glucokorticoider) som har en hemmende, toksisk, effekt på deler av hjernen. Særlig er sentrale områder av hukommelsessystemet blitt sterkt fokusert. Denne nye vitenskapsgrenen forsterker alvoret i påkjenninger i barndommen, det dreier seg ikke lengre bare om plagsomme minner, men også

om skader på selve verktøyet som skal styre den mentale mestringssentralen nå og framover i livet. Samtidig presenterer denne vitenskapen mulighetene, fordi vi har vekstkreftene på vår side dersom vi gjør det riktige tidlig nok. I den sammenheng har dagens forskere hevdet at vi nok har vært for optimistiske når det gjelder hjernens egen reparasjonskapasitet. Intet i den nye forskningen rettferdiggjør at vi utsetter og venter med å endre skadelige oppvekstforhold i barndommen.

RAPPORT FRA DEN KLINISKE HVERDAGEN

Det er mange perspektiver vi kan velge når vi vil fremme forsvar for barn og bedre hjelpen til barn når konflikter i familien fører til partnervold og til direkte vold mot barn. Jeg har villet fremheve barndommens egenverdi. Slik jeg ser det er det selve kjernen i Barnekonvensjonen, at barn skal ha det best mulig nå når de er barn. Både der ute i oppvekstmiljøet, og i oppvekstinnholdet der hjemme i livet med mamma og pappa og slekten forøvrig. Vi kan langt på vei hevde at en god barndom er den beste livspolise vi kan utstede på barn med tanke på fremtidig utvikling og livskvalitet. Selv om vi må innse at noen blant dem som slapp krig i hjemmet, ble rammet av krig i hjemlandet. Noen barn bør spesielt aktivere vår empati, og det er de som er blitt rammet av begge deler.

”Roseby-perspektivet”

Selve navnet i framstillingen så langt har vært forskningens betydning for å fremme forståelse, forsvar og bedre hjelp til de utsatte. Jeg vil ikke postulere at forskningen har en enestående status i formidlingen av livet med vold i barndommen. Fra før vet vi at skjønnlitteratur i fortiden og god film i nåtiden har fremmet både innsikt og hjelp. En meget viktig kilde er levende rapporter fra det kliniske arbeidet. Jeg vil derfor gå nærmere inn på rapport fra det virkelige liv, bygget på de erfaringene en California-gruppe har formidlet etter årtier med gruppeterapier for barn som lever med vold i familien. (Roseby, 2005).

Konklusjonene fra meta-analysene i neste avsnitt som følger, slår fast at det er en liten til moderat effektstørrelse mellom vold i familien og psykiske etterreaksjoner og symptomer. Budskapet får et helt annet alvor i den direkte rapporten fra dem som har møtt barna, og det vil si mange barn gjennom mange år.

Konklusjonene

Her kommer konklusjonene fra arbeidet til Roseby-gruppen: De har et så viktig budskap at jeg har valgt å gi det et eget navn, nemlig ”Roseby-perspektivet,” etter Vivienne Roseby som er hovedforfatter av rapporten fra barnegruppene.

Når det gjelder barn som lever med vold i familien, understreker de at disse barna må finne en måte å leve på i sitt oppvekstmiljø tiltross for at det er preget av at de har manglende tillit til sine foreldre. Dette fordi foreldrene er upålitelige, ustrukturerte og til tider rett og slett mishandlende også overfor barnet. I tillegg til denne uoversiktlige situasjonen må mange barn håndtere virkningene av akutte traumer. Traumene hemmer og forstyrrer deres utvikling ytterligere. Omtrent halvparten av de barna de møter i terapigruppene, er selv blitt direkte fysisk mishandlet eller forsømt. Det er dramatiske personlighetstrekk terapeutene beskriver etter møtet med mange barn i mange år.

Du har bare deg selv

Barna kan ikke stole på foreldrene når det gjelder trygghet, ei heller at de kan hjelpe dem til å vite hvor de er trygge eller hvor tryggheten er. Derfor må barna sørge for sin egen sikkerhet. Dette fører til at de bruker mye av sin psykologiske energi på å identifisere emosjonell og fysisk fare. De er alltid kampklare, og de er trent til å fange opp signaler for mulig fare, og de ignorerer informasjon som ikke direkte betyr angrep på deres sikkerhet og trygghet. De har en overopptatthet på hvem som er trygg og hvem som er farlig, hvem du kan stole på og hvordan du kan forutsi det som kommer til å hende. De som skaper denne utryggheten er foreldrene, det vil si på grunn av at de ikke mestrer sitt eget samliv og samspill. Det innebærer at barna får en utpreget dobbelhet, et slags dobbeltbilde av foreldrene fordi de er nære personer som samtidig kan utføre positive kjærlighetsfulle handlinger, og deretter fremme uforutsigbare negative sinnsstemninger og direkte utøvelse av vold. Lederne for barnegruppene siterer en 10 åring som stadig drømte at han hadde to tvillingfedre. ”To menn som ser ut som pappa, men de er det ikke.” I drømmen prøvde den ene av tvillingfedrene å beskytte ham, mens den andre var grusom mot ham.

De får en forstyrret tenkemåte

I Roseby-perspektivet nevnes et spesielt viktig moment nemlig at disse barna lever i et pågående dilemma og det er at de ikke føler seg trygge før de vet hvor faren er, de er ikke trygge før de har funnet faren. En majoritet av disse barna har et forstyrret virkelighetsbilde

når det gjelder oppfatninger av forhold mellom mennesker. Dette kan bli en resistent virkelighetsoppfatning som ikke endrer seg ved vanlig samtale med andre. Det innebærer at de bruker sin forstyrrede forståelse av virkeligheten som den absolutte referanseramme for å forstå seg selv og andre mennesker, og for å forstå forholdene mellom mennesker. Denne forstyrrede tenkemåten resulterer ofte i en sort/ hvitt tenkning; enten er folk helt snille eller så er de helt slemme. Mange av disse barna utvikler en innskrenket og overforenklet kognitiv stil for å unngå at deres uforutsigbare verden blir overveldende. De har en nærmest fobisk unngåelse av nyanserte og mer kompliserte tolkninger av mellommenneskelig samspill. Deres ustabile foreldre er heller ikke i stand til å formidle konsistente retningsgivere for rett og galt. Det vil si at så vel moralutviklingen som verdilæringen blir tilfeldig, og den blir dermed er påført skader.

Barn på alle alderstrinn er opptatt av at de skal medvirke til å få slutt på slåssingen. De siterer en 5-åring som nærmest trodde hun hadde magiske evner for hun oppdaget at ”når jeg kommer inn i rommet da slutter de å slåss”. På den annen side siterer de en 11 åring som sier at ”hvis jeg var død, så var det ikke noen grunn til å krangle lenger.”

Forfatteren understreker at selv om mange av disse barna ofte har en framtreten som kan virke både kompetent og moden er dette et feilaktig bilde. Nærmere undersøkelser viser en signifikant sårbarhet når det gjelder selvbilde og troen på egne krefter og på kompetanse som er noe verd. Den viktigheten de måtte ha i forhold til andre mennesker er svært krympet. Når de ikke har klart å få foreldrene til å slutte og sloss, og til å utøve vold og til å bli venner, så kan mange av dem vende dette mot seg selv og oppfatte seg som dårlige, ødelagte, ubrukelige, og dumme. I den situasjonen de lever i må de være konstant opptatt av tryggheten til egne foreldre så vel den følelsesmessige som den fysiske. Selv fireåringer i denne gruppen barn uttrykker bekymring for at mamma blir trist og begynner å gråte når hun er alene. Barnas forsøk på å redde foreldrene er et desperat uttrykk for at de selv er fortapte og forlatte.

Om å se under overflaten

Når de må holde oppmerksomheten på foreldrenes emosjonelle tilstand for å kunne reagere på den, ignorerer disse barna eller nærmest avlyser egne behov og følelser. Psykologiske tester bekrefter en omfattende emosjonell innsnevring. Den naturlige utfoldelsen i barndommen blir å passe på at foreldrene har det bra. Det er ikke bare livligheten som har flatet ut her, men også aggresjon. De som har møtt disse barna gjennom år har sett at mange av dem bærer på en

sterk, negativ fremmedgjorthet og en svært opposisjonell holdning. Dette blir imidlertid maskert av en tydelig ivrighet om å bli godtatt og tilfredsstillende andre. Denne overflaten kan falle helt fra hverandre når de blir konfrontert med ekstremt stress, og da kan de bli svært voldelige.

Oppsummering

Oppsummert kan vi si at mange blant disse barna kan virke både kompetente og modne men de er i virkeligheten på en grunnleggende måte alltid på vakt og alltid mistenksomme. De har lært at de kun har sin egen hjelp. De er overopptatt av andres ulykke og av å få maksimal forutsigbarhet og kontroll over en fullstendig ukontrollerbar situasjon. Det eneste de egentlig har kontroll over er sine egne feilaktige tolkninger og tanker, og det gjør de svært motstandsdyktige mot nye erfaringer som kunne føre til vekst og utvikling. Det innebærer at de blir underutviklet på indre ressurser til å håndtere virkeligheten. Paradokset er at det kun er i deres eget plyndrede indre at de kan hente mening og midler til å vakle videre i livet. De utvikler ofte tøffe holdninger uten nyanser og deres empati eller kapasitet for empati er til dels ødelagt av sort/hvitt tenkning. Situasjonen overvelder disse ressurser, og barna føler seg ofte dumme, hjelpeløse og fremmedgjorte. Som unge kjemper de med et bristende indre og de har vanskeligheter med å formidle en sammenhengende historie om sitt eget liv.

OPPSUMMERING AV META- MEGA-ANALYSER

Når vi skal sammenfatte forskningen som har forsøkt å belyse virkningen av vold mot barn og vold i nære relasjoner på barn i ulike aldre, må vi også inkludere studier som har forsøkt å skille mellom virkningene av det å være vitne til vold og det og selv være offer for vold. I denne sammenheng vil vi støtte oss til så vel meta-analyser som mega-analyser, det vil si systematiske oppsummeringer av utvalgte studier på feltet. (Edleson, 1999, Dawnovise & Chanmugam, 2007, Sternberg et. al. 2006). Det springende punkt blir imidlertid om den forskningen som skal sammenfattes er metodisk god, og at den kan gi oss et helhetsbilde av det vi søker svar på.

Teoretiske perspektiver

Når vi skal sammenfatte ulike forskningsrapporter, er det nyttig å se på hvilke teoretiske perspektiver de har anvendt. Det vil si de begrepsmessige overskriftene de har satt på det de vil belyse. Det mest iøynefallende i denne sammenheng er at det ikke finnes et felles teoretisk grunnlag for studier av barn som lever med vold og barn som blir utsatt for vold. Vi vil derfor

nevne her noen av de mest fremtredende, teoretiske begrepene så langt. Ett sentralt begrepsapparat har støttet seg til sosial læringsteori. Ved observasjonslæring i hjemmet etablerer barnet skripter og handlingsmønstre for aggressiv, utagerende, også kalt eksternaliserende adferd. Andre forskere har funnet utviklingsmessig psykopatologi som det beste utgangspunktet. De utviklingsoppgavene barnet står foran på ulike alderstrinn blir forstyrret og patologisert, jfr. tilknytningsstudiene nevnt tidligere. Internalisert adferd i form av angstsymptomer og depresjon er også hyppig beskrevet som ettervirkninger av voldseksponering i familien. Traumeforskningen med vekt på posttraumatiske forstyrrelser (PTSD) har også vært et utgangspunkt for mange studier (Sternberg et al., 2006, Jacobus, 2005, Corby, 2006). Inkludert i traumeperspektivet er nevrologisk destabilisering registrert som forhøyet hjerterate og kortisolnivå i spytt hos eksponerte barn. Andre forskere har fokusert på de kognitive virkningene, det vil si barnets egen oppfatning av volden, for å forklare skadevirkninger. Spesielt gjelder det den gruppen av barn som reagerer med langvarige angst- og depresjonstilstander, også kalt internalisering. Inkludert i studier med utgangspunkt i barnets tolkning av volden er grad av opplevd trussel, selvbekreftelser og skyld, samt muligheten til å håndtere foreldrekonflikten. Stressnivå hos mor og barnets kjønn er også blitt studert med tanke på å forklare forskjeller i de ettervirkningene man finner.

Meta- og mega-analyser

I en nylig publisert artikkel (Dawnovise & Chanmugam, 2007) blir fire meta-analyser og en mega-analyse gjenstand for kritisk gjennomgang. I fortsettelsen vil vi støtte oss til denne viktige oppsummeringen. En meta-analyse er en avansert metode for å studere sammenhenger mellom uavhengige variabler (vitne til vold i familien og direkte eksponering) og avhengige variabler (ulike begreper for beskrivbare ettervirkninger). Meta-analysen av de utvalgte studiene, valgt etter ulike kriterier, ender opp med en tallfestet ”effektstørrelse”. En effektstørrelse i vår sammenheng er et uttrykk for styrken i sammenhengen mellom variablene vold i familien og negative ettervirkninger. En mega-analyse (se Cialdini & Fultz, 1990) er en sammenfatning av studier som har brukt samme kartleggingsmetoder (outcome measures). På denne måten kan forskeren få en betydelig gruppe som grunnlag for sine konklusjoner. I vårt tilfelle har vi sett på Sternbergers mega-analyse (Sternberger et. al. 2006) med hele N=1870 eksponerte barn som var kartlagt med Achenbach’s Child Behavior Checklist (Achenbach, 1991).

De generelle konklusjonene fra denne unike oversikt over forskningen på ettervirkninger hos barn som er blitt eksponert for vold i familien, kan sammenfattes i følgende punkter:

- 1) Barn som er blitt eksponert viser flere negative emosjonelle ettervirkninger, sammenlignet med barn som ikke er blitt eksponert. Det gjelder både eksternaliserende adferd som aggresjon og utagering for øvrig, og internaliserende adferd som depresjon og angst.
- 2) Effektstørrelsen blir stort sett betegnet som moderat for alle analysene. Det vil si at vi med sikkerhet kan si at det er betydelige skader allerede synlige i barndommen. Det betyr samtidig at det er et stort antall barn som ikke viser tegn på slike negative reaksjoner.
- 3) Det er enighet om at både frekvens og alvorlighetsgrad av vold henger sammen med grad av ettervirkninger i forventet retning. Det vil si at den hyppigste og alvorligste volden har sterkest negativ virkning.
- 4) Effektstørrelsen på sammenhengen mellom vold og virkning er høyere hos de barna som både har vært vitne til vold i familien og selv blitt eksponert for vold.
- 5) De meta-analysene som har sett på sammenhengen vold og traumer finner omtrent samme moderate effekt-størrelse som tilfellet var for de andre variablene nevnt ovenfor. Det vil si at forskerne betrakter traumevirkning av vold i familien som et viktig område for kartlegging og oppfølging.
- 6) Når det gjelder virkningene på kognitive funksjoner og skoleprestasjoner er resultatene mer sprikende mellom meta-analysene. Det vil si alt fra ingen sammenheng til moderat effekt-størrelse. Det er likevel enighet om at det for mange barns vedkommende kan få sterke utslag på konsentrasjon og dermed skoleprestasjoner.
- 7) Når det gjelder kjønnsforskjeller er det også sprikende resultater, men de går klart i retning av at gutter reagerer mer med aggresjon og utagering enn jentene, selv om sammenhengen er svak i flere av studiene.

Hva sier en effektstørrelse?

Selv om konklusjonene er klare når man så å si har dekket hele feltet ved gjennomgang av de fleste, metodisk holdbare studier, er det likevel overraskende, ved første øyekast, at effektstørrelsene befinner seg mellom små og moderate. Ved nærmere gjennomgang av studiene kommer flere store svakheter til syne. Den første, og viktigste, er at det overhodet ikke finnes nok studier av unge, faktisk ikke av barn over 12 år, til å foreta en holdbar meta-analyse. Det vil si at vi ikke får innsikten i effekten av langvarig eksponering, ei heller utslagene når for eksempel skolen blir langt mer krevende og de kognitive ettervirkningene mer synlige. Den andre store svakheten er at studiene ikke er konsistente verken når det gjelder definisjonen av vold eller kartlegging av frekvens. Den siste blant de svakhetene vi vil nevne her er bristen på kartlegging av samvariasjon mellom voldseksponering og andre påkjenninger i barndommen.

I de ulike studiene varierer prosentangivelsen for slik familiebakgrunn fra femti til nærmere hundre. Nylig publiserte to forskere fra et samarbeid mellom Manchester University og University of Auckland, New Zealand (Hammersley & James, 2006), omfattende studier under tittelen "Child abuse can cause schizophrenia". De konkluderer med at fysisk vold eller seksuelle overgrep i barndommen er hovedårsaken til lidelsen. Det betyr ikke at de ser bort fra genetiske faktorer, men de hevder at arvebelastningen ikke kan dekke hele årsaksforklaringen. Genene alene ville ikke ha forårsaket så store psykiske forstyrrelser. Samtidig påpeker de en gjennomført brist i schizofreniforskningen når det gjelder å kartlegge traumer og andre påkjenninger i ulike faser av barndommen.

Mange har klart seg bra – tilsynelatende?

Dette dystre perspektivet til tross, finner vi altså mange som har klart seg bra dersom vi velger å studere ut fra store grupper som ikke har hatt det bra i barndommen og derfor er registrert som voldsutsatte. Dersom vi går til de gruppene som allerede har falt utenfor og nå mer eller mindre permanent lever under helsetjenestens omsorg, er det et meget stort flertall som har hatt vond, traumatisk og voldelig barndom. Vi velger å kalle det et liv under harde vilkår. For å forstå dette blir det av forskerne påpekt at vi ikke kan se på volden alene som faktor, men må ta i betraktning mange av de andre, negative situasjonsfaktorene som har vært eller kan ha vært tilstede. I denne sammenheng blir det blant annet påpekt at vi i studiene sjelden vet om én av foreldrene har vært velfungerende eller om barna har hatt beskyttende omsorgspersoner

i nettverket for øvrig. I mange tilfeller vet vi heller ikke om de registrerte barna ble utsatt for langvarig mishandling eller enkeltstående voldsepisoder, eller om tilværelsen for øvrig var rimelig omsorgsfull og forutsigbar. Flere rapporter trekker også fram en generell, negativ miljøfaktor som kan ligge til grunn for at barnet eksponeres for mange påkjenninger. Fysisk smerte og skade medfører i seg selv ikke langvarige, psykiske ettervirkninger, verken i form av brudd på tilliten i forholdet til medmennesker eller til et kronisk, negativt selvilde. Den avgjørende skadefaktoren kommer inn i bildet når den fysiske smerten og den fysiske skaden påføres med forsett av en person i det nære nettverket. Det vil oftest si av en person som barnet både er knyttet til og avhengig av. I noen grad vil barn kunne få psykiske skader av mishandling også fra mer ukjente og svakere tilknyttede personer fordi den som gjør det er representant for de som barnet har regnet som beskyttende voksne. Skadene som blir påført når barn blir utsatt for vold i nære relasjoner kalles derfor ofte for relasjonsskader.

Virkningen av forsømmelse er undervurdert

Det bør også nevnes at forsømmelse i ulike former (neglect) blir vurdert som en langt sterkere forklaringsfaktor for senskader enn tidligere antatt. I denne sammenheng er det viktig å ha i tankene at ett negativt forhold i barndommen ofte henger sammen med andre: forsømmelse, vold og mishandling, alkohol- og stoffmisbruk. Når resultatet er sammenbrudd i barneomsorgen (disruptive parenting) i barnets mest formative år, kan det ikke overraske noen at det kan få svært negative konsekvenser for resten av livet. Dette er da også blitt belyst gjennom omfattende studier av store populasjoner (18000) i den såkalte ACE-undersøkelsen i San Diego (Felitti, 1998). Kort kan vi her nevne at de konkluderer med at jo flere sammenfallende negative omstendigheter i barndommen, desto større og mer langvarige helsekonsekvenser i voksent liv. En spesiell innfallsvinkel til å vurdere skadene av voldseksponering i barndommen er den kunnskapen vi har om traumevirkninger i og med at et stort antall voldseksponerte barn allerede er rapportert traumatiserte med klare PTSD symptomer. Barna har ikke bare fått vonde og traumatiske hendelser å håndtere, de har ikke bare fått et forskjøvet og forkvaklet interaksjons- og tillitsforhold til andre mennesker, de har ikke bare fått et varig nedjustert selvilde hvor det meste av det som hender dem tolkes negativt, som om alt dette var "bare" – de er i tillegg over tid blitt rammet gjennom feilkoblinger i selve verktøyet de skal tenke med.

Skader på internforbindelsen mellom følelser og språk

I den svært aktuelle forskningsgrenen kalt ”kognitiv nevrovitenskap”, som vi nevnte tidligere, tar man utgangspunkt i at erfaringene bygger hjernen. Med språk fra dataverdenen snakker man om en oppkobling av viktige strukturer i hjernen i et samspill mellom gener og erfaringer. Ikke minst gjelder det de strukturene som skulle være tilgjengelige for å håndtere og regulere emosjoner – positive som negative og aversive. Den relativt nye kognitive nevrovitenskapen gir oss all grunn til å frykte varige skader på byggingen av hjernens internforbindelser mellom språk og følelser, det vil si effektiviteten i toveis trafikken fra amygdalas kamp- og fluktsentre i emosjonshjernen til den kontrollerende og styrende språkhjernen og tilbake. Fra før vet vi at det som kjennetegner traumatiserte barn, enten traumet skyldes vold, ulykker eller krigshandlinger, er at de har problemer med å regulere og modulere de emosjonelle utfordringene i hverdagen. Mens emosjonene er vårt kompass i dagliglivet, positive som negative sådanne, opplever traumatiserte at de ikke kan stole på kompasset lengre. For eksempel sitter afghanske elever på andre året i klasserommet på en av verdens tryggeste skoler, det vil si her i Norge, og opplever bombefrykten fra Kabul fordi noen smeller med døren eller fordi læreren brøler til klassen.

Barndommen er et hurtigtog

Vi vet i dag en god del om forholdet mellom det opplevde, særlig det dramatiske og livstruende, og lagringen av dette stoffet i langtidshukommelsen. Selve leveringsstasjonen til langtidshukommelsen kan bli varig redusert i sin presisjon og effektivitet dersom den gjennom barndommen må bygges ut mens krigen pågår – enten det er krig i hjemmet eller krig i hjemlandet. Vi vet også en god del om forholdet mellom positiv og negativ tenkning og håndteringen av sistnevnte, samt vurderingsevnen og kodingen fra språksentralene i frontallappene. Vi kan ikke påberope oss å sitte med klare fasitsvar, men vi vet at mye kan bli varig skadet fordi våre erfaringer er med på å bygge hjernen. På mange måter kan vi hjelpe barn i nød selv om vi ikke har denne kunnskapen, nesten like godt som før. Men kunnskapen er likevel svært viktig fordi den er med på å understreke alvoret. Barndommen er et hurtigtog som ikke kan ikke vente, og barndommen varer hele livet fordi hjernen varer hele livet. Videre er det klart at den nye kunnskapen kan gi oss inngang til nye og effektive behandlingsmåter og etter hvert kan den også styrke presisjonen i vårt ordinære hjelpearbeid rettet mot volds- og traumeutsatte barn.

NOEN SENTRALE DILEMMAER

Under arbeidet med å sammenstille forskningen om skadevirkningene av vold mot barn, enten den gikk under betegnelsen barnemishandling og hadde fokus på overgrep fra mor eller den ble kalt vold i nære relasjoner og hadde far i sentrum som utøver, har jeg støtt på noen alvorlige, faglige og moralske dilemmaer.

Forskning og empati

Det første dilemmaet jeg vil nevne, rekkefølgen her er ikke en rangering for den har jeg ikke beskjeftiget meg med, har dreiet seg om at forskningens begrunnelse ofte har vært formulert som en spydspiss i argumentasjonen mot vold mot barn. Når det har vært på det tydeligste, har spørsmålet automatisk kommet opp: trenger vi hjelpere forskning til det? Eller, hvem er det da som trenger forskning til det? Media trenger forskningen til å fremme politikken, kunne man si. Er det med andre ord slik at empatien med barn og moralen som skal verne vergeløse barn er så spinkle våpendragere for en bedre barndom at vi må ”call the marine”, det vil si skyve den forskningsmessige krigsmakten foran oss. Hør her folkens, lytt til forskningen! Forskningen ble vår høyre hånd for sosial endring til det bedre for barn. En av grunnene til at forskningen som spydspiss for en bedre barndom ikke virket som den skulle, var at den ble møtt med nyanserende motforskning. Ofte med rette. Det er jo forskningens vesen å rokke ved oppleste sannheter. Det jeg konkret tenker på er at det åpenbart var galt at 30 års avdekking av barnemishandling utelukkende fokuserte på mor. Nyere forskning har vist at far i like stor grad mishandler små barn. Og min forklaring på at barnemishandlingen som tema og sosialt problem dessverre falt ned i glemselens mørke for flere ti år fordi forskningen skiftet fokus etter Kvinneåret. Når forskningen som skal veilede oss forstummer, blir vi døve. Det er dilemmaets kjerne.

Hvis empatien og moralen hadde vært i førersetet kontinuerlig ville vi hatt nasjonale oppdagingsplaner for barnemishandling absolutt hele tiden. Fordi vi var moralsk forpliktet til å avdekke og bekjempe vold mot barn, fordi det var opplest og vedtatt at det var et onde i seg selv. Nå havnet vi i en venteposisjon, hvor vi delvis har befunnet oss siden, fordi vi venter på at forskningen skal få mørketallene omregnet til lysende tall. Det er med andre ord et problematisk forhold mellom forskning og sosialpolitikk. Jeg minnes Urie Bronfenbrenners ”manifest” på 70-tallet hvor han understreket at forskningen trengte sosialpolitikken mer enn sosialpolitikken trengte forskningen. Med det mente han at forskning på sosialpolitikk var et middel til å fremme et bedre liv for barn fordi vi trengte mange og varierte tiltak for å finne

det beste. Dagens arbeid med å fremme evidensbasert hjelp til barn og familie illustrerer et positivt samspill mellom bedre hjelp til barn og forskningen. Jeg vil likevel argumentere for at vi i mellomtiden må ha en proaktiv holdning og våge å agere til det beste for barn før vi er kommet så langt. Jeg har definert proaktiv i denne sammenheng som motet til å handle før virkeligheten er blitt statistikk. Når det gjelder vold mot barn og barns vitne til vold i nære relasjoner kunne jeg like gjerne si motet til å handle mens vi strides om hva som er den korrekte statistikken.

Skjebnefellesskapet mellom offer og utøver

Det andre dilemmaet er mer enn synlig. Og det gjelder den foreldreatferden som etter hvert er blitt registrert som kriminelle handlinger og dermed dekket av straffeloven. Som vi alle vet har det ikke alltid vært slik og det er mindre enn to hundre år siden at den groveste barnemishandlingen måtte dømmes analogisk med referanse til dyrevernlovene, det vil si hvilken straff du som omsorgsperson for barn var hjemfallen til dersom dette var blitt utøvet mot husdyrene dine. Forskningen på voldens skadevirkninger på barn er viktig for straffeloven av den enkle grunn at omfanget på skadene henger logisk sammen med straffeutmålingen. Dilemmaet her dreier seg utelukkende om skjebnefellesskapet mellom offer og utøver når foreldrenes kriminalitet rammer barna i familien på en direkte måte. Det vil med andre ord si at de siste tiårs avdekking av de mest alvorlige langtidsskader på barn som lever med vold i familien må få konsekvenser for straffeloven.

Ett eksempel

Når strafferammen for medvirkning til omskjæring er 8 års ubetinget fengsel er vi i et reelt dilemma. Om foreldrene som i sommer har reist til Somalia for omskjæring av sine små døtre, etter at de er blitt opplyst i alle kanaler, etter at de ble advart av politi med tolk på Gardermoen, etter at de er blitt opplyst av sine egne ved ankomst, likevel gjør dette, kan vi vanskelig tenke oss at de kan få noe annet enn svært streng straff. Om da 5- og 8- åringene som kommer hjem med foreldrene ser dem idømt 4 og 6 års fengsel, med effektiv soningstid på to og et halvt, og tre og et halvt år er ikke omskjæringen omgjort, den er det faktum de blir dømt for, men vi er i ferd med å påføre barna tap av foreldre i flere år fremover - muligens for bestandig. Om barnas rettigheter ble nedkjørt på vei til omskjæringen i Somaliland, kan ikke vi med hånden på hjertet si at vi har utført vår plikt ved å rygge over småjentene på vei ut! Da måtte vi være så sikre at vi valgte en prosentmoral: vi ofrer en del hjem nå for å få slutt på alle en gang for alle! Er vi klar for det? Både Justisminister og Riksadvokat er klar over det vi

kunne kalle straffelovens relative maktesløshet. Formulert med mine ord så kjenner vi ikke noe samfunn som har forsøkt å fungere uten straffelov til tross for at det ikke eksisterer særlig overbevisende dokumentasjon på dens umiddelbare kraft til å skape lovlydighet i landet. Samtidig tenker jeg at et reaksjonssystem fungerer på mange plan fra trafikkbøter til promilledommer. Og at alvorlige kriminelle handlinger mot barn ikke kan være de eneste som unnslipper straffeloven. Det er likevel et tankekors.

Hvis vi ser på effektiviteten av fartskontroller utført av politiet og det økende antall fotobokser i landet, er straffeloven langt på vei hjulpet av utvidet kontroll. Det vil si at vi slipper å bruke eller true med rettsapparat og fengsel på en stor gruppe potensielle lovbrøttere. Nå kommer tankekorset: Vi har ikke utviklet noen tilsvarende kontrollfunksjoner når det gjelder vold og overgrep på barn i familien. Mens vi uten videre har grepet rett inn i hverdagen til trafikantene ved å ta bilder av dem for å bøtelegge dem dersom de kjører ti kilometer over fartsgrensen enten det er på vei hjem eller på vei ut, har vi ingen fotobokser for det som skjer i hjemmene! Det skulle tatt seg ut, vil noen si, og det er jeg enig i. Men der stopper min enighet. For mitt neste spørsmål er om vi bare rolig skal akseptere at den mest alvorlige kriminalitet den står vi maktesløse overfor fordi det er foreldre som utøver den? Det vil si at jeg ikke aksepterer at vi ikke under noen omstendighet kan nærme oss hjemmet.

Det dreier seg om alvorlig kriminalitet

Når vi etter hvert får oppsummert skadene av mishandling, vold og vitne til vold gjennom oppveksten, kan det være at vi må erkjenne at vi står overfor vår mest alvorlige kriminalitet. La oss for anledningen godta at de seriøse forskerne fra Manchester og Auckland har rett i at vold mot barn og vold i nære relasjoner er hovedårsaken, det vil si utløseren av schizofreni. Det at det på forhånd foreligger en individuell gensvakhet reduserer ikke alvoret i de utløsende, kriminelle handlingene. Ja, da står vi overfor et uoverstigelig sosialt problem, det vil si en diskrepans mellom er og bør, mellom virkeligheten slik den beskrives av vitenskapen og virkeligheten slik den skulle være etter vår uutsiftbare moral, som vi ikke kan leve med. Eller kan vi? Fordi kuren er verre enn sykdommen. Fordi kontroll av familien er en vederstyggelighet som går mange ganger utenpå mishandling av barn?

Et tredje moment, som jeg allerede har vært inne på, har jeg valgt å kalle et dilemma når jeg ser den såkalte skadeforskningen under ett, er opplevelsen av at det å ha det vondt og være skadet som barn i barndommen har langt mindre vekt enn det å påvise helseskader og lidelser

i voksen alder. Hvis vi tenker på at vold i nære relasjoner påfører mange barn utrygg tilknytning, det vil si at de har smertefulle og angstpregede relasjoner til voksne fra de er halvannet år til fire, teller ikke det som smerte og skade der og da. Det er konsekvensene der framme som kommer i høysetet i den høyrøstede retorikken. Når den utrygge tilknytningen og brist på sosial støtte der hjemme fører til destabilisert emosjonsregulering med negative konsekvenser for relasjonen til jevnaldrende og til skoleproblematikk, eventuelt drop-out, er heller ikke det en ”hovedskade” som vi må intervenere mot med alle midler. Det er kalde tall og liten innlevelse i, det vil si at barna ikke kommer til orde, når en ødelagt barndom skal beskrives. Nå kan det innvendes at det ikke er forskningens oppgave å fremme empati med barn og appellere til følelser som skal bli energi til handling. Det er likevel slik at man har brukt levende eksempler for å påkalle oppmerksomhet og empati. I begynnelsen av den moderne barnemishandlingstidsalder brukte pediaterne slik sterke virkemidler og fokus lå også på å redde disse barna ut av ilden og være meget tilbakeholden med å tro at alt ble bra slik at man raskt kunne føre dem tilbake. Mye av dette savnes nå.

Det går bra med mange

Et siste dilemma som jeg vil nevne når det gjelder skader av mishandling, vold og det å være vitne til vold i barndommen, er håndtering av det faktum at det går bra med mange blant de eksponerte, samtidig som det rapporteres at en meget stor prosent blant dem som får alvorlige psykiske langtidsproblemer nettopp er i denne gruppen, det vil si voldseksponerte i barndommen. Én måte å formulere dette dilemmaet på er at vi i vårt arbeid med å bevisstgjøre om alvoret i vold mot barn blir dommedagsprofeter og sprer demoraliserende pessimisme som vi egentlig ikke har forskningsmessig dekning for. Den åpenbare skadevirkningen av det kan ramme både offer og behandler dersom begge taper energi og mister håpet og troen på at livet er alt annet enn ødelagt. Veien ut av dette dilemmaet er selvsagt å balansere forskningen om de alvorlige skadene med det som måtte finnes av innsikt i så vel ytre, det vil si miljømessige beskyttelsesfaktorer; som indre, det vil si genetiske motstandskrefter.

Referanser

- Achenbach, T.M. (1991) *Manual for the child behaviour checklist*. University of Vermont.
- Ainsworth, M.D.S. (1973). *The development of mother-infant interaction. I: B. Caldwell og H. Ricciuti (red). Review of child development research: bd. 3*. Chicago: University of Chicago Press.
- Appel, A.E., & Holden, G.W. (1998) The co-occurrence of spouse and physical child abuse: A review and appraisal. *Journal of Family Psychology*, 12, 578-599.
- Cialdini.R.R. & Fultz.J. (1990). Interpreting the negative-mood helping literature via mega-analysis: A contrary view. *Psychological Bulletin*, 107, 210-214.
- Corby, Brian. (2006). *Child Abuse – towards a knowledge base*. 3rd Edition. Open University Press.
- Davies, C.A. (2005). Children exposed to domestic violence: A review and meta-analysis of the empirical research. *Dissertation Abstracts International*, 66, 3402.
- Dawnovise, N.F., Chanmugam,A. (2007). A critival review of quantitative analyses of children exposed to domestic violence: Lessons for practice and research. *Brief Treatment and Crisis Intervention* 7, 322-344.
- Edleson, J.L. (1999). Children witnessing of adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 839-870.
- Eriksen, Ingunn (2007). *Bulleteng nummer 4*. I prosjektet: "Barn som lever med vold i familien". Bulletinen finnes til nedlastning på Senter for Krisepsykologis og Alternativ til Volds nettsteder.
- Felitti, V. J., Anda, R.F., Nordenberg, D., Williamson, D.F., Spitz, A.M., Edwards, V., Koss, M.P., & Marks, J.S. (1998). The adverse childhood experiences (ACE) study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14, 245.

- Finkelhor, D. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child Abuse & Neglect*, 31.
- Graham-Bermann, S.A., & Hughes, H.M. (2003). Intervention for children exposed to interparental violence (IPV): Assessment of needs and research priorities. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6 (3), 189-304.
- Groves, B.M. (1999). Mental health services for children who witness domestic violence. The future of children: *Domestic Violence and Children*, 9(3), 122-132.
- Grych, J.H., Fincham, F.D., Jouriles, E.N., & McDonald, R. (2000). Patterns of adjustment among children of battered women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 84-94.
- Haaland, T., Claussen, S-E., & Schei, B. (2005). *Vold i parforhold – ulike perspektiver*. NIBR-rapport:3.
- Hammersley, P., Read, J. (2006). *Child abuse can cause schizophrenia*. Press release University of Manchester, www.mhs.manchester.ac.uk.
- Holden, G. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 151-160.
- Jacobus, L.L. (2005) The exposure to domestic violence on child outcome: A meta-analysis. *Dissertation Abstracts International*. 65(12-B), 6707.
- Jaffe, P.E., Crooks, C.V., & Wolfe, D.A. (2003). Legal and policy responses to children exposed domestic violence: the need to evaluate intended and unintended consequences. *Clinical Child and Family Review*. 6(3), 295-213.
- Kempe, H. C. et. al. (1962). The battered child syndrome. *Journal of The American Medical Association*, 181, 17-24.

- Kitzman, K.M., Gaylord, N.K., Holt, A.R., & Kenny, E.D. (2003). Child witnesses to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 339-352.
- Lamnek, S., Botaca, M. (2003) *Geslecht, Gewalt, Gesellschaft. Leske und Budrich*.
- Levendosky, A.A., & Graham-Bermann, S.A. (2001). Parenting in battered women: The effects of domestic violence on women and their children. *Journal of Family Violence*, 16, 171-192.
- Machel, G. (2001). *The Impact of War on Children*. UNICEF.
- McGee, C. (2000). Childhood experiences of domestic violence. Philadelphia, PA: Jessica Kingsley. *Clinical Child and Family Review*, 6(3), 171-187.
- Milligan, K.V. (2000). *Attachment and Depression*. Thesis at Toronto University, Canada.
- Mossige, S. og Stefansen, K. (Red.). (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge*. Nova rapport 20/2007.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, U., Kelly, L., Malos, E. & Regan, I. (2003). *Children's Perspective on Domestic Violence*. Sage Publications.
- Myhre A. M., Gjevik E., Grøholt B. (2006). Livet setter sine spor. *Dagens Medisin*, nr. 7, 126, 909-911.
- Pinheiro, P.S. (2006) *The UN-Study on Violence against Children*, UN 2006.
- Pinheiro, P.S. (2006). *World report on violence against children*. Geneva: United Nations.
- Roseby, V. 2005. *A Safe Place to Grow*. Haworth Press, N.Y. USA
- Smith, L. (2002). *Tilknytning og barns utvikling*. Høyskoleforlaget.

- Springer, K.W., Sheridan, J., Kuo, D., & Carnes, M. (2007) *Child Abuse & Neglect*, 517-530.
- Sternberg, K.J., Baradaran, L.P., Abbott, C.B., Lamb, M.E., & Guterman, E. (2006). Type of violence, age, and gender differences in the effects of family violence on children's behaviour problems: A mega-analysis. *Developmental Review*, 26, 89-112.
- Straus, M.A. (1979). Measuring intrafamilial conflict: The conflict tactics (CT) scales. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 75-88.
- Wolfe, D.A. (1999). *Child Abuse*. Volume 10, Second Edition. Developmental Clinical Psychology and Psychiatry. Sage Publications.
- Wolfe, D.A. (2003) *Clinical Child Family Psychology Review*.
- Wolfe, D.A., & Jaffe, P.G. (1999). Emerging strategies in the prevention of domestic violence. *In Future Children*, 9: 133-144.
- Wolfe, D.A., Crooks, C.V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., & Jaffe, P.G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6 (3), 171-187.

SLUTT Å BRUKE VOLD

En bulleteng utgitt av prosjektet "Barn som lever med vold i familien".

Et samarbeidsprosjekt mellom Senter for Krisepsykologi i Bergen og Alternativ til Vold i Oslo og Telemark.

Finansiert av Barne- og likestillingsdepartementet.

Bulletengen kan også lastes ned fra hjemmesiden til SfK, ATV og Bufetat

Hjemmeside ATV: <http://www.atv-stiftelsen.no>

Hjemmeside SfK: <http://www.krisepsyk.no/>

Hjemmeside BLD: <http://www.regjeringen.no/bld>

Hjemmeside Bufetat: <http://www.bufetat.no>

Alternativ til Vold
Lilletorget 1
0184 Oslo
Tlf.: 22 40 11 10
per.oystein@atv-stiftelsen.no
www.atv-stiftelsen.no

Senter for Krisepsykologi AS
Fortunen 7
5013 Bergen
Tlf.: 55 59 61 91(dir.)
vold@krisepsyk.no
www.krisepsyk.no